

Бој на Косову – Владимир Ђоровић

После победе на Марици Турци нису одмах почели са правим освајањима на Балкану, него су, учврстивши своје положаје, стали да шире свој утицај и да стварају упоришта за даље напредовање. У њиховом раду било је несумњиво извесног система. Они нису хтели да упорном борбом изазову против себе један хришћански савез пре него постану сасвим сигурни, него су се, за почетак, задовољавали тим да балкански династи признају њихову врховну власт и да их натерају на плаћање данка, како би повећали своја финансиска средства. Тако они нису заузели Вукашинову област, него су пристали да у њој влада као краљ, Вукашинов син и наследник Марко, најпопуларнији јунак наше народне епске песме. Марко је владао јужном српском Македонијом са седиштем у Прилепу, тврдом граду, који је имао и по природи положај врло погодан за одбрану и од старина изграђиван као најтврђе место Пелагоније. У северном делу Вукашинове краљевине имао је власт млађи брат Марков Андријаш, чија се задужбина на реци Трески, подигнута 1388/9. год., очувала све до данас. Вукашинови наследници имали су борбе и са западним и са северним српским суседима, који су се пожурили да им, после очеве погибије, окрње поседе. Призрен су преотели Балшићи, а Скопље Вук Бранковић. Отимање око Костура постало је чак и предмет епске песме. Као Марко признали су турску власт и браћа Дејановићи, Драгаш и Константин, сестрићи цара Душана, који су господарили на левој обали Вардара, од Куманова до Струмице. Ђустендил, и у свом потурченом називу, још увек чува спомен на свог господара Константина. Народна песма, која Константина зове "бегом", ваљда по том што га је запамтила као турског господина, опева њега и Марка као људе који одржавају добре суседске односе. Трећи српски династ на југу, Тома Прељубовић, држао се у Епиру дуже времена само као турски штићеник.

Од осамдесетих година XIV века Турци су постали активнији и агресивнији. Они упадају чак и у области изнад Шаре, а њихове се чете залећу и у западне области све до близу приморја, и то не само у Албанији него и у Хуму. Ти упади вршени су исправа са малим оделењима и нису могли имати освајачки карактер. Извођени су ради пљачке и с намером да изазивају неспокојство и страх. Али временом та залетања имају извиднички карактер и служе као уводне акције за веће покрете. Српски летописи, који настају у овом време, бележе све чешће датуме тих упада и сукоба, осећајући им из дана у дан све већи значај. Први од сукоба на границама северне Србије био је год. 1380., када је Цреп Вукославић сузбио Турке на Дубравници. У то време, због опасности од Турака, подигнут је недалеко од ушћа Нишаве у Мораву град Копријан (после назван Курвин град), да брани нишавску долину од њихова насртања.

У исто доба Турци су продирали и према Албанији, пошто су у јужној Македонији и у Епиру утврдили своју превласт. Хришћански господари тих области ишли су им посредно на руку својим борбама око појединих крајева или за власт. У тим борбама нарочито су били активни чланови династије Анжу из јужне Италије и други великаши пореклом из Италије; који су, помагани делом од својих земљака, одржавали своје раније владарске поседе на источној обали Јадранског Мора и у Грчкој, или тежили да их прошире, или да добију нове. Од српских династа у Албанији је био активан једино Балша Балшић који је успео да женидбом постане господар Валоне и Берата, и који је водио дуге борбе да би добио и Драч. Тај врло борбени и недовољно разборити човек, са великим амбицијама, створио је себи непријатеље на више страна. Видели смо да се сукобљавао са Алтомановићем, краљем Марком и Твртком на српској страни. Тако исто борио се и у Албанији. Анжујци су хтели да свакако добију Драч као своје старо упориште, а за Драч се отимао и Карло Топија, најмоћнији албански династа. Балша је имао извесних тренутних успеха, али се исцрпео у честим подвизима, који нису одговарали његовој стварној снази. Турци су, видећи та трвења, окренули своје чете и на ту страну. У борби с њима, у Мусакији, Балша је 18. септембра изгубио главу. Његова удовица затражила је потом млетачку заштиту и с том помоћи одржала се у области Валоне, коју је после оставила свом зету Мркви Жарковићу, сестрићу Драгаша Дејановића.

Иза тога Турци понављају своје упаде у северне и северозападне области. Год. 1386. Турци су освојили Ниш, главно чвориште на путевима од југа према северу и од истока према западу. Намера им је била да поседујући то место и крај ближе прате везе између Србије и Бугарске. Српска војска разбила је Турке код Плочника, али Ниш није успела да поврати. Исте ове године јављају се први пут и турске чете у Хуму. Њихов ненадни и необични упад изазвао је запрепашћење и велику пометњу; људи су, у страху, бежали са стоком на

дубровачко земљиште, према мору. Две године потом кренула је нова турска војска према Хуму, али је, као што смо већ поменули, код Билеће претрпела пораз.

Пораз код Плочника и Билеће натерали су емира Мурата на озбиљне припреме за борбу са Србима. Мада растројени и тешко погођени поразом на Марици, Срби су још увек претстављали главну војничку силу Балкана. Њу је требало сломити, да би се могло с успехом радити на даљем подвлашћивању Балкана. Турске припреме за нападај вршене су дуго и већ у фебруару 1389. год. знало се за њих у Млецима, а и у самој Србији.

Кнез Лазар је створио средиште у Крушевцу, држећи најбогатији и најплоднији део српске државе, цео слив обе Мораве. Испред њега, према Турцима, налазило се у српској, њему подређеној власти Косово, које је штитило Србију с југа. Он се надао, да ће у савезу са Босном и Бугарском моћи обезбедити своје подручје од судбине јужне српске државе. С њим почиње повлачење српског државног средишта према северу, односно узмицање испред новог непријатеља. Кнез Лазар не наставља пуну традицију немањићске Србије. То показује, најпре, његова титула, која није ни царска ни краљевска; затим, ни не покушавање с његове стране, да почне јаче деловање према јужним границама, на рачун турских вазала Мрњавчевића и Дејановића; најпосле, његово невезање ни за један од старих било политичких било црквено-просветних центара. Свеједно је, да ли је он то чинио што је хтео или што стицајем прилика није ништа могао да постигне у тим правцима. Чињеница је, да с њим долази до хисториског израза северна изнадкопаоничка Србија, чије је учешће у нашој историји било дотада очевидно мање активно од учешћа рашко-косовског и метохиско-зетског. Лазарева владавина значи нов период у нашој прошлости, ма колико се стари писци трудили да је претставе као природни и у неколико чак и породични наставак немањићског доба. То ново обележено је и стварањем сасвим нове престонице, Крушевца, и читавог низа нових манастирско-просветних средишта, Раванице, Горњака, Љубостиње.

Пред опасношћу од Турака, која се јавила у свој озбиљности, кнез Лазар је потражио помоћи код својих савезника. Велику бригу задавало му је држање краља Сигисмунда. Раније, Лазар је једно време, притешњен од Н. Алтомановића, пристајао да буде угарски вазал, али се после Лајошеве смрти, с Твртком заједно, ставио на страну Сигисмундових противника. Имао је с тога разлога да се боји од његове освете. Да би га ублажио он му је, преко свог зета Николе Гаре, понудио поново да му постане вазал. Сигисмунд је то примио, али до склапања уговора није дошло, јер је већ пре тога пала одлука на Косову.

Дуга припремања и на српској и на турској страни говорила су јасно, да се ради о великој и одлучној борби. То се видело већ и по том, што су на бојно поље кренула и оба владара лично, кнез Лазар и емир Мурат са два сина, Бајазитом и Јакупом. У Лазаревој војсци једно крило водио је Вук Бранковић, а друго су сачињавали босански одреди под заповедништвом победника код Билеће, војводе Влатка Вуковића. Са Босанцима дошли су у помоћ Лазару, као старом савезнику, и хрватски "крсташи", под водством Ивана Палижне, који је као врански приор имао под собом крсташе витезове Ивановце. Српски династи с југа нису смели да се у овом одлучном часу одреде за Лазара, нешто из страха од огромне турске снаге, нешто из оскудица свести о потреби националне солидарности, а нешто и из себичних интереса, не увиђајући да ће слом Лазарев само отежати и њихов положај. Константин Дејановић је и угостио турску војску која је преко његове области полазила на Косово и дао јој је и своје помоћне чете. Не знамо ништа поуздано о том како се у овој прилици држао краљ Марко.

Одлучна, легендарна, борба на Косову збила се на Видов-дан, у уторак, 28. јуна 1389. Појединости о целом току битке нису на жалост, познате. Најважнији наш писац, Константин Филозоф, казује, да су једног српског племића неки завидници облагали кнезу да ће му учинити неверу. Да покаже ко је вера тај племић, коме је, по доцније уписаном тексту, било име Милош, у згодном часу потрчао је Турцима претварајући се, да хоће да се преда. Ови му повероваше и пропустише га. Кад је дошао до султана Милош је храбро кидисао и сјурио мач у Мурата. Турци су га, разјарени, сасекли на месту. Турски извори говоре, међутим, о том друкчије. Да не би изгледали сувише лаковерни и да би свом великом владару приписали и ту победу турски писци, сви из реда, приказују ствар тако, да је Мурат погинуо или после битке или мало пре њеног свршетка. Убијен је на превару од једног српског скривеног завереника или рањеног борца, код је посматрао исход борбе, која је већ била одлучена у турску корист.

О самом току борбе зна се сигурно, да су Срби из почетка напредовали и да су потисли одељење султанова сина Јакуба. Влатко Вуковић са Босанцима имао је толико успеха, да је свом краљу, у два маха, слао вести о хришћанској победи. Добро се држало и крило Вука Бранковића. Победу у корист Турака решио је Бајазит, брз и одлучан и с тога прозван Илдери (муња), који се са свом снагом оборио на кнеза Лазара. Главна борба водила се око Мазгита и Гази Местана. Није сигурно да ли Муратово тулбе на Косову показује баш место његове погибије, али је врло вероватно да је на простору око њега развијана главна снага коњице. Кнез Лазар борио се храбро, али турском налету није могао одолети. У српској војсци није било јединства команде и повезаности. Рањен, он је пао Турцима у руке и био посечен у одмазди за Муратову главу. Одељења и Вука Бранковића и Влатка Вуковића могла су да се спасу, јер их Турци нису далеко прогонили. Бајазиту је било прече, да погуби брата Јакуба тобоже за казну због пораза, а у ствари да га излучи као такмаца, и да одмах потом крене кући, и да би осигурао свој престо. Народно предање осудило је тешко и неправедно Вука Бранковића, као да је он издао на Косову. Он је, зна се, и пре и после Косова био противник Турака и препоручивао везе са Мађарима, а од Турака нити је што тражио ни добио. Њему је народно предање ставило на терет каснији сукоб његових синова са Лазаревим наследником Стефаном и једну много каснију туђу издају на Косову, а није му хтело опростити што на Косову није нашао смрт и он уз толике друге витезове "кнеза честитога".

Погибија оба владара, дотле нечувена у историји Балкана, и чињеница што Бајазит чак није остао у Србији да искористи победу, изазвала је утисак да турска победа није била потпуна и да је спорна. Босански краљ чак је и неколико недеља касније, јављао пријатељима о победи хришћана и примао честитке. Ни у добро обавештеним Млецима до краја јула још се није знао прави обрачун борбе. Срби су га, међутим, осетили одмах. С Лазарем је изгинуо цвет моравских јунака; земља је остала безглављена са једном женском главом на престолу и са још непунлетном Лазаревом мушком децом. Осећало се да за поновљени турски, или ма чији други, налет не би било довољно отпорне снаге. Удар је био и сувише тежак и чинило се да цела земља страховито крвари.

Ниједан догађај наше историје, ни пре ни после тога, није оставио тако дубок и трајан утисак као ова косовска катастрофа. Народ је у свој дубини осетио његов судбоносни значај. Зграда старе царевине скрхала се непоправиво, и то не само што је противник био физички јачи, него што смо ми били морално слабији. У старој и позајмљеној фрази понављало се често и на више страна, да нас је зло снашло због лоших грехова. Мало је примера у историји других народа – ја, признајем, не знам ни за један други случај – да је у широком, правим, народним редовима један догађај био саосећан и запамћен тако живо и непосредно. Народ је добро усекао у памет не само Косово, него и сва друга места по њему, која беху поселе војске, и сва главна лица из акције. И то је знао до појединости не на подручју старе Рашке, него по свима нашим областима. Унели смо та предања и међу Хрвате и међу Бугаре.

Лазарева погибија већ се онда, крајем XIV века, схватила као свесна жртва да се очува народна и државна слобода и да послужи као пример за доцнија поколења. Ниједан наш владар није добио толико похвалних слова, и тако топлих, као Лазар. Прва жена списатељ у нашој књижевности, монахиња Јефимија, жена деспота Угљеше, извезла му је на свиленом покрову за његово тело дубоко проосећану молитву и признање за учињену жртву. У другој похвали, писаној крајем XIV или на самом почетку XV века, дошла су до изражаја таква осећања, каква би скоро потпуно одговарала идеологији XIX века или расположењима новоромантичарског националистичког почетка нашег века. Кнез је, вели се, говорио пред борбу: "Боља нам је у подвигу смрт него ли са стидом живот. Боље нам је у борби примити смрт од мача, него ли дати плећа непријатељима нашим. Много смо живели за свет, стога се потрудимо за кратко да поднесемо подвиг страдалнички, да поживимо вечно на небесима". А његови су му људи одговарали: "За оточаство наше умрети нећемо поштедети себе... Умримо, да свагда живи будемо. Принесимо себе Богу живу жртву... Не поштедимо живот наш, да живописан образ после овог будемо другима".

Таква схватања ушла су и у широке народне кругове. Наша народна епска песма нема ништа песнички лепше, свесрдније осећано о етнички више прочишћено него што је циклус о Косовској погибији. *Илијада* је значајна по свом широком епском оквиру и са својим херојским личностима, које су сличне боговима и које често богови и воде, али је њен основни мотив отимачина, увређено самољубље и превара. У *Нибелунзима*, језиво

мрачним, полазна тачка је освета. У нашем косовском циклусу основни мотив је свесна жртва и вршење дужности према отаџбини. Кад је "царица" Милица, каже једна песма, уочи страховите борбе, молила Лазара да јој од деветоро браће остави бар једнога, "сестри од заклетве", он јој дозвољава да заустави кога хоће. Када сутрадан Милица на градским вратима зауставља браћу, најпре Бошка Југовића, па редом остале, све до најмлађега, који води царева једеке, она чује увек један исти јуначки одговор:

*Иди, сестро, на бијелу кулу;
Не бих ти се јунак повратио
Ни царева једеке пустио
Да бих знао да бих погинуо.
Идем, сејо, у Косово равно
За крст часни крвцу прољевати
И за вјеру с браћом умријети!*

Тако схватају своју дужност сви из реда. И Васојевић Стево, који жури да не одоцни на борбу; и Ваистина, слуга Мусића Стевана, који неће да на њему и његову господару остане кнежева клетва, да није дошао на Косово; и кнежев слуга Голубан, који добија господарев благослов да остане у Крушевцу, али који "своме срцу одољет не може", него иде тамо, у борбу, да се нађе међу свом браћом и јунацима, кад се решава судбина Србије. Моралом тих јунака васпитавали су се вековима наши нараштаји; њим је, у својим најцрњим данима, живео цео народ. Косовска етика била је једна врста националног еванђеља. Оно, што је говорио Мустај-Кадрија из *Горског Вијенца* на адресу Срба: "Крсту служиш, а Милошем живиш", било је сасвим тачно. Колико је уметнички био још увек жив и снажан делотворан утицај косовске легенде све до наших дана најбољи су доказ, поред многих других дела, Мештровићев *Косовски храм*, Војиновићева *Смрт мајке Југовића*, Ракићев *Гази Местан*.

Међутим, иако су свештенство и већ тада можда извесни елементи у народу осетили сав замашај косовске катастрофе, феудална господа тадашње Србије нису из тог случаја ништа научила. Она су и даље гледала првенствено своје интересе и руководила се локалним и себичним мотивима. Многи су од њих тежили да себе ојачају на рачун целине или суседа, угроженог од непријатеља, угрозе и они сами. Феудализам са својим тајним и јавним револтом против јаке усредсређене власти; са својим себичним прохтевима који су с једне стране били уперени против владара и њихових органа, а с друге против радног тежачког света, које су, као поданике, тешко притискали; са својим честим ратовањима, која су трошила снагу земље и физички и привредно; утирао је пут турском освајању, коме је најпосле и сам пао као жртва. Да је наш народ у оно време силног турског полета показао и више повезаности и више разумевања за несумњиву потребу једне чврсте заједнице његов би положај био врло тежак и водио би борбу са врло много опасности; овако, расцепкан у више држава, а и у тим самим државама расточен у више јединица, често љуто завађених, он је са врло мало заустављања ишао у отворену пропаст.